

Doğu Anadolu Ağızlarındaki Bazı Sözcük ve Eklerde Eskicil İzler

Servet ERTEKİNOĞLU*

Öz

Ağızlar yazı dilinden farklı olarak bünyelerinde eskicil (arkaik) unsurlar barındırırlar. Bu yönleriyle geçmişten günümüze dilde ne gibi değişimlerin olduğunu bizlere göstermiş olurlar. Arkaiklik (eskicilik), bir Türk dilindeki ses ve yapı özellikleriyle sözlüksel biçimlerin Eski Türkçeye karşılaştırıldığında diğer Türk dillerinde bulunmaması ve Eski Türkçeye benzer biçimde bu dilde yaşamasıdır. Ses, yapı ve sözcük bakımından Oğuzcaya dayanan Anadolu ağızlarında eskicil izleri görmek mümkündür. Bu açıdan Doğu Anadolu ağızlarına baktığımızda karşımıza Eski Türkçedeki η sesinin g olarak korunması: ög 'ön', söz içi ve sonundaki g sesinin korunması gibi eskicil unsurlarla karşılaşmak mümkündür. Bu çalışmada verilen sözcük ve eklerden hareketle eskicil unsurlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Ağızları, Eski Türkçe, Eskicil

Archaic Traces of Some Words and Suffixes in East Anatolian Dialects

Abstract

Dialects contain archaic components in themselves unlike the written languages. From this aspect, they point out us the changes which have become from past to present in the language. In comparison to the old Turkic in one Turkic language, archaizm is the existence and use of the sound and structure features which dont exist in other Turkish languages as well as the lexical structures similar to the old Turkic. In Anatolian dialects connected the Oghuz, it is possible to see the archaic traces with regard to sound, structure and words. As we examine the East Anatolian dialects from this point of view, we face with the following archaic components: Old Turkic η phoneme protected as g , inside and last Word sound g is protected etc.

Keywords: Anatolian Dialects, Old Turkic, Archaic

---

* Dr., İstanbul Tuzla TOKİ Yahya Kemal Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

Giriş

Ağızlar yazı dilinden farklı olarak bünyelerinde eskicil (arkaik) unsurlar barındırırlar. Bu yönleriyle geçmişten günümüze dilde ne gibi değişimlerin olduğunu bizlere göstermiş olurlar. TDK Türkçe Sözlük eskicil sözcüğüne yer vermez. Onun yerine Fransızca arkaik sözcüğüne yer verir ve anlamını da “Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim).” olarak belirtir (TDK TS, 2010: 153a-b). Arkaiklik (eskicilik), bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır (Ölmez, 2003: 136).

Bir dilin tarihi süreç içinde geçirdiği evrelere bağlı olarak yapısında birtakım değişmelere uğraması olasıdır. Türkçe gibi geniş bir sahada uzun süre farklı kollara ayrılarak varlığını devam ettirmiş bir dil için bu özellik gerçekleşmesi beklenen bir durumdur. Ancak söz konusu değişimler yanında dil, geçmiş dönemlerde sahip olduğu özelliklerin bir bölümünü muhafaza eder. Korunan bu öğelere, “arkaizm”, “eskicil öge”, “eskilik”, “eski biçim”, “eski biçim” gibi adlar verilmektedir (Güneş, 2013: 117).

Arkaik unsurdan bahsedilebilmesi için muhakkak bir karşılaştırma yapılması gerekir. Bu karşılaştırma ya *eşzamanlı* olarak o dönemdeki bir başka diyalekt ile ya da *artzamanlı* olarak söz konusu diyalektin eski dönemi ile yapılabilir. (Gülsevin, 2015: 3).

Tek bir dil (veya lehçe ya da ağız) söz konusu olduğunda da arkaizmler olabilir. Burada, o diyalekt *eşzamanlı* olarak başka diyalektlerle karşılaştırılmaz; *artzamanlı* olarak kendisinin eski şekliyle karşılaştırılabilir. (Gülsevin, 2015: 4).

Doğu Anadolu ağızları özellikle Azeri Türkçesinin etki sahasındadır. Ayrıca Kıpçakça ve Çağatayca izler görülmektedir.¹ Bunun yanında pek çok arkaik sözcüğe rastlamak da mümkündür. Biz burada arkaik olarak kabul edilebilecek bazı sözcükler ve ekler üzerinde durduk. Çalışmada ele alınan ağızlar Leyla Karahan’ın sınıflandırdığı Doğu Grubu Ağızlarındandır. Çalışmanın sınırlandırılması adına bu gruba ait bütün ağızlara yer verilmemiştir.

Bu çalışmada Eski Türkçeden günümüze önemli bir ses, yapı ve anlam değişikliğine uğramamış sözcüklere, yani Eski Türkçedeki biçim ve

¹ Servet Ertekinoglu, “Ahlat Ağzı’nın Türkçe Söz Varlığı Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 23.2: 163-203, 2013.

anamlara yakın özellikler gösterenlere yer verilmiştir. Yoksa burada arkaik olarak belirtilen sözcüklerin sadece Anadolu ağızlarında geçtiği ile ilgili bir iddia söz konusu değildir. Bu sözcüklerin bazı ses ve anlam değişiklikleriyle diğer lehçelerde de varlığı söz konusudur. Çalışmada Derleme Sözlüğü'nün yanında ağızlar üzerine yapılmış müstakil çalışmalardan da yararlanılarak bu sözcüklerden bazılarının dökümü yapılmıştır. Sözcüklerin etimolojilerine de yer verilmiştir.

Eskicil Özellik Gösteren Sözcükler

- Acığ:** İnat, öfke: *acığ* < Çağ. *açığ* 'hiddet, öfke' (Senglah 32v/5)→bkz. Clauson 1960: 33; Uyg. *açığ* 'öfke, kızma, şiddet' → bkz. Caferoğlu 2011: 2; DerS 46b *acığ* 'öc, intikam, kin; inat'. Oğuzcada söz sonundaki -g sesleri düzenli olarak düşerken bu sözcükte böyle bir durum görülmez.]
- Bayak:** Demin, biraz önce: *bayağ* < Oğz. *baya* 'demin' (DK 160-3)→bkz. Ergin 1963: 40 < ET *bayāki* < *bayā* 'önceki, eski' Clauson 1972: 385b; Uyg. *bayakı* 'önceki'; Kıp. *bayak* 'demin' (Tuhf. 19b/12)→bkz. Atalay 1945: 149b. DerS 577b *bayakı* I. Anadolu ağızlarında çok yaygın görülen sözcüğün *bayağ* (Erzurum, Urfa), *bayağdan* (Erzincan), *bağacık* (İzmir) gibi çok farklı söyleniş biçimleri vardır. EİA *bayah* 'biraz önce, demin' Gemalmaz, 1995: 39, KİA *bayah* 'demin, az önce' Ercilasun 2002: 372, AİAD *bayah* 'demin' Caferoğlu, 1995: 222a.]
- Biş-:** Pişmek: *piş-* < ET *biş-* 'pişmek, olgunlaşmak' Clauson 1972:376b-377a: Uyg. *biş-* 'pişmek, olgunlaşmak', DLT *biş-* ay., KB *biş-* ay., Çağ. *biş-* ay., Kıp. *biş-* ay. DerS Ø. AA *biş-* 'pişmek' Ertekinöglü 2015: 253b.]
- Bukak:** Gerdan: *buhah* < Kıp. *boğak* 'damağın altı' (KK 68a/10)→bkz. Toparlı 1999: 105a < ET *bokuk(?bokok)* 'boğaz; çifte gerdan, guatr; kursak' a.m., bkz. Clauson 1972: 313b. krş. DLT *bukuk* "boğazın iki yanında et ile deri arasında peyda olan et bezleri" (II, 285-23) ~ *bukak* 'kuş kursağı' (II, 285-7). DerS 784a *bukak II* 'gerdan'. Bunun yanında *buhah* (Erzurum, Artvin, Erciş), *buhah* (Artvin, Tokat), *buhak* (Yusufeli-Artvin), *buhav* (Isparta), *buhof* (Iğdır), *bukak* (Kerkük) biçimleri de görülür. Zaman içinde ünlülerde değişim söz konusudur. İkinci hecedeki dar ünlü değişimini ET, Çağatay, Kıpçak dilleri *bitik* > *boguz*, Oğuzca *budak* > *boğaz* ile karşılaştırabiliriz. Krş. Mehmet Ölmez, *Oğuzların Dili*, yayımlanmamış çalışma.]
- Düğe:** Düve, boğaya gelmemiş iki üç yaşında dişi dana: *düğe* < ET *tüğe* Clauson 1972: 478b. DLT *tüğe* 'düve' (III, 229-1, 229-2); DerS 1619b *düğe*.

- Gét-:** Gitmek, ayrılmak: *git-* < ET *kêt-* < **kêt-* ‘bir yerden bir yere hareket etmek’ Clauson 1972: 701a; Uyg. *kêt-* ‘gitmek’, DLT *kêt-* ay., KB *ket-* ay., Çağ. *kêt-* ay., Kıp. *kêt-* ay. DerS Ø.]
- Kığ:** Koyun, keçi gübresi: [*kığ* < ET *kığ* ‘hayvan gübresi’ Clauson 1972: 608b; krş. DLT *kığ* ‘toprağı gübrelendirmede kullanılan gübre’ (III, 129-3); DerS 2789b *kığ*. Ayrıca bkz. Ölmez, 2009: 262.]
- Kak:** Meyve kurusu: *kak* < ET *kak/kāk* ‘kurumuş nesne’ Clauson, 1972: 608b; krş. DLT *kağ* ‘erik, kayısı gibi meyvaların kurusu’ (II, 282-11; III, 155-16), Kıp. *kak* ‘kurumuş, kuruyan her şey’ (Tuhf. 29. a.-6)→bkz. Atalay 1945: 182a, Çağ. *kak* Senglah 274v/10→bkz. Clauson, 1960: 67; DerS 2599b *kak*.]
- Kalak:** Yuvarlak şekilde yapılan tezek yığını: *kalak* < *kala-k; krş. Az. *kağak* ‘üst üste yığılmış, yığın’ (ADİL, III: 20a) ~ Kıp. *kağak* ‘yüksek’ (KFT)→bkz. Ağar 1989: 1013; krş. ET *kala-* ‘yığmak’, Çağ. *kala-* ‘biri biri üzerine yığmak’ Clauson 1972: 617b. DLT *kala-* ‘yığmak, sandığa koymak’ (III, 249-13); DerS 2609a *kalak*. Clauson sözcüğün Moğolca *kalağa-* ‘yakmak’ ile anlamca ilgisi olmadığını ifade eder. ADA *ğalağ* ‘kalak, tezek yığını’ Öztürk 2001: 232, AA *kağak* ‘yuvarlak şekilde yapılan tezek yığını’ Ertekinoglu 2015: 401a.]
- Karaçi:** Sefil, dilenci, çingene: *karaçi* < ET *karaçi* < *kara* ‘sıradan insan’ Clauson 1972: 647b, DLT *karaçi* ‘kapıları dolaşan dilenci’ (I, 445-8). Krş. Kıp. *kağacı* “dilenci” (CC 149, 5)→bkz. Grønbech, 1942: 193. DerS 2641a *karaçi* ‘çingene’ (Amasya, Erciş-Van, Diyarbakır, Azerbaycan).]
- Kargış:** Beddua, ah, ilenme: *kargış* < ET *karğış* < *karğa-* Clauson 1972: 654b. DLT *karğış* (I, 274-18, 461-5), KB *karğış* (246: kişi edgü atın kör alkış bulur / atılmış isiz ölse *karğış* bulur). Kıp. *karğış* (Tuhf. 15. b.-11)→bkz. Atalay1945: 185a; DerS 2661b *kargış*. Yazı dilinde kullanılmayan sözcük ağızlarda genelde eski biçimini olduğu gibi korumuştur. Ancak *karnıkada* (Giresun, Erzincan, Ağrı), *karnıkara* (Giresun) ve *karvuş* (Giresun, Trabzon) biçimleri dikkat çekicidir. Tarihî ve günümüz Türk dillerinin neredeyse tümünde görülen sözcük için bkz. Sevortyan, 1997: 305]
- Kerki:** Keser: *kerki* < ET *kerki* Clauson, 1972: 741b; krş DLT *kerki* ‘keser’ (I, 430-19), Kıp. *kerki* ‘küçük balta, nacak, keser’ (CC 86, 15)→bkz. Grønbech, 1942: 140, Çağ. *kerki* ‘büyük balta’ (Ş. Süleyman)→bkz. Kunos, 1902: 262. DerS 2756a *kerki*. Sözcük biçim ve ses değişimine uğramadan günümüze kadar gelmiştir.]
- Kesek:** Sıkışmış kuru, iri toprak parçası: *kesek* < ET *kesek* < *kes-* Clauson, 1972: 749b. DLT *kesek* ‘bir şeyin parçası’(I, 14-15, 391-23), Çağ. *kések*

Senglah 314v/23→bkz. Clauson, 1960: 74, Kıp. *kesek* ‘kesek, sağlam toprak parçası’ (DM 2b/10)→bkz. Toparlı, 2003: 91a. DerS 2762a-b *kesek*. Sözcük biçim ve ses değişimine uğramadan günümüze kadar gelmiştir.]

Kıran: Ölümcül hastalık: *kıran* < *kır-an; Oğz. *kıran* ‘kıran, büyük, en büyük, (veya) öldürücü hastalık’ (DK 184-5)→bkz. Ergin 1963: 181 ~ Kıp. *kıran* ‘insanların kılıçla öldürülmesi’ (Tuhf. 27b-10)→bkz. Atalay 1945: 199a, Trkm. *gıran-cıran et-* ‘dağıtmak, bozguna uğratmak, yağma etmek’ (TTS, 262a); krş. ET *kır-* Clauson, 1972: 643a; DerS 2052a *gıran*.]

Kırak: Kenar, yan, çevre: *kırak* < Kıp. *kırağ* ‘sahil’ (İM 333b/5)→bkz. Toparlı 1992: 552 ~ Çağ. *kırağ/kırak* < *kır+ak* Kaçalın 2011: 961 ~ Oğz. *kıran* ‘kenar, kıyı’ (DK 184-5)→bkz. Ergin 1963: 181; krş. ET *kırak* < *kır-* ‘sıyrık, kırm’ Clauson, 1972: 652a. DerS 2816a-b *kıran, kırağ, kırak*.]

Konak: Misafir: *konak* < Kıp. *konak* ‘misafir’ (TA 34a/7)→bkz. Toparlı 2000: 121a ~ Çağ. *konağ/k* Senglah 291r/17→bkz. Clauson 1972: 70 < ET *konak/konuk* (*konok*) a.m., bkz. Clauson 1972: 637b; DLT *konuk* ‘misafir’ (I, 45-21); DerS 2916b *konak*. AA *konağ* ‘konuk, misafir’ Ertekinoglu, 2015: 427b.]

Koruhcu: Kır bekçisi: *koruhcu* < ET *koruğcu* < *koruğ* < *korı-* Clauson 1972: 656b. DLT *koruğcu* ‘koru bekçisi’ (III, 242-10); DerS 2929a *koruhcu* ‘kır, koru, tarla bekçisi’. AA *koruğcu* ‘kır bekçisi’ Ertekinoglu 2015: 429b.]

Koşa: İkili, çift: *koşa* < Oğz. *koşa* ‘çift, iki, eş, ikiz’ (DK 12-10 , 99-8)→bkz. Ergin 1963: 191 < *kō-ş+a* Kaçalın 2006: 321b ~ ET *koşa* < *koş-* ‘çift’ Clauson 1972: 671a. DLT *koşa* ‘çift’ (III, 33-27); DerS 2933b *koşa* (Erzurum, Van) ‘sınırdaş, yan yana’. AA *koşa* ‘ikili, çift’ Ertekinoglu, 2015: 430a.]

Kölge: Gölge: *gölge* < Oğz. *kölge* (DK 18 - 4 , 57 -10) →bkz. Ergin 1963: 207 ~ Kıp. *kölge* (TA 8a/6)→bkz. Toparlı 2000: 122b < ET *kölige* < *köli-* a.m., bkz. Clauson 1972: 718a. DLT *kölige* ‘koyu gölge’(I, 448-11), Çağ *kölege* Senglah 308v/25→bkz. Clauson 1960: 73, DerS 2954a *kölge*. EA *kölge* Olcay 1995: 123a, EİA *kölge* Gemalmaz, 1995: 204, MİA *kölgenlik et-* ‘gölgelik etmek’ Gülseren, 2000: 410b, ADA *kölge* Öztürk, 2001: 248, VGKHA *kölge* Gönen, 2003: 267b, VGHA *kölge* Gökçur, 2012: 864.]

Köynek: Gömlek, iç gömleği: *köynek* < Oğz. *könlek* ‘gömlek’ DK→bkz. Ergin, 1963: 209 < ET *könlek* < *könle-* a.m., bkz. Clauson 1972: 732a: Çağ. *könlek* ‘gömlek’, Kıp. *könlek* ~ *kömlek*. DLT *könlek* ‘gömlek’ (III, 350-18); DerS 2985a *köynek*. MİA *köynek* ‘gömlek, iç gömleği’ Gülseren, 2000: 410b, ADA *köynek* ‘gömlek’ Öztürk, 2001: 248, VGHA *köynek*

'gömlek' Gökçur, 2012: 865, VGKHA *köynek* 'içten giyilen gömlek' Gönen, 2003: 267, EYAD *köynek* 'gömlek' Gülensoy-Buran, 1994: 236a, AA *köynek* 'gömlek, iç gömleği' Ertekinoglu, 2015: 433a.]

Közer: İyice dövülerek kabuğundan ayrılmamış buğday başakları, harman altı: *közer* < *köze-r; krş. ET *köze*- 'elemek' < *köz* Clauson 1972: 757b. DLT *köze*- 'ateş çevirmek, karıştırmak; toplamak' (III, 265-10); DerS 2986b *közer*. AA *közer* 'İyice dövülerek kabuğundan ayrılmamış buğday başakları, harman altı' Ertekinoglu, 2015: 433a.]

Küsen-: Beğenmek, imrenmek: *küsen*- < **küs+e-n*-; Kıp. *küsen*- 'arzulamak' (CC 20, 10-11) →bkz. Grønbech 1942: 159 < ET *küse*- 'istemek, arzulamak' Clauson 1972: 751a: Uyg. *küse*- ay., KB *küse*- 'arzulamak, istemek' (363: küser men yigitlikke öknür özüm / ökünçüm asiğ yok keser men sözüm), Kıp. *küse*- ay.; DerS 3050b *küsenmek*.]

Oyan-: Uyanmak, farkına varmak, anlamak: *oyan*- < Oğz. *oyan*- 'uyanmak' (DK 192-13 , 273-12)→bkz. Ergin 1963: 239 < *oygan- < *odgan*- < **odug+an*- Ölmez 2009: 267; krş. ET *oduğ* < *od- 'uyanık, tetikte olan' Clauson 1972: 47a: Uyg. *odoğ* 'uyanık' ve Ölmez 1998, DLT *oduğ* 'uyanık olan' (I, 63), KB *oduğ* (1452: ikinci usal sağ tur oduğ / saña tegmesün bir müfaca yoduğ); DerS 3302b *oyanmak*. ADA *oyan*- 'uyanmak, farkına varmak' Öztürk, 2001: 252, AA *oyan*- 'uyanmak, farkına varmak, anlamak' Ertekinoglu, 2015: 471b.]

Ög: Ön: *ön* < Oğz. *ön* 'ön' (DK 231-8 , 231-13)→Ergin 1963: 245 < ET *ön* 'ön, önce' Clauson 1972: 167b. DLT *ön* 'ön, önce'(I, 40-12), KB *öndün* 'önden, önceden' (8: aya bir birikmez saña bir adın / kamuğ aşnuda sen sen öndün kişin). DerS 3315b *ög* I. VGKHA *ög* 'ön' Gönen 2003: 269a, VGHA *ög* 'ön' Gökçur 2012: 883, AA *ög* 'ön' Ertekinoglu, 2015: 472b.]

Öge: Üvey: *öge* < Kıp. *ögey* 'üvey, öz olmayan' (TA 34a/2)→bkz. Toparlı 2000: 131b < ET *ögey* a.m., bkz. Clauson 1972: 119b. DLT *ögey* 'üvey' (I, 123-7); DerS 3317b *ögey*. Ayrıca bkz. Ölmez 2009: 267. VGHA *öge* 'üvey' Gökçur, 2012: 83, AA *öge* 'üvey' Ertekinoglu, 2015: 472b.]

Sanç-: Saplamak, batırmak: *sanç*- < ET *sanç*- < *sānç- Clauson 1972: 835b; krş. Orh. *sanç*- 'mızraklamak', DLT *sanç*- 'sançmak, dürtmek, sokmak; yenmek'(III, 420-25), KB *sançgucu* 'vuran' (2316: yağıcı yarağcı kişi ol tuçı / yağı sançgucu hem yetürgen uçı); DerS 3535b *sancmak*.]

Segirt-: Hızlı hareket etmek, koşmak: *segirt*- < Kıp. *segirt*- 'koşmak, atı sürmek' (TA 35b/5)→bkz. Toparlı 2000: 136a < ET *sékrit*- < *sékri*- 'atı atlatmak; atlayarak okumak' Clauson, 1972: 822b. DerS 3564b *segirt*-]

Sög-: Sövmek, küfretmek: *söv*- < Oğz. *sög*- 'sövmek' (DK 217-10 , 19-6)→bkz. Ergin 1963: 272 < ET *sök*- 'ağır söz söylemek' a.m., bkz. Clauson,

1972: 818b; DLT *sög-* 'sövmek' (III, 184-15). DerS Ø. AA *sög-* 'sövmek, küfretmek' Ertekinoglu, 2015: 508b.]

Tiken: *Diken:* *diken* < ET *tiken* Clauson 1972: 483b. Tietze 2002: 801b'ye göre fiilin ettirgen fiilsıfatı (participium activum) halinden çıkararak isim (appellativum) durumuna gelmiş kelimelerdendir. KB *tiken* 'diken' (6383: *tiken* ol ukuşluğğa dünya tolu / ağak ursa yirke kirür sağlağu); DerS 3932a *tiken*. ADA *tikan* 'diken' Öztürk, 2001: 261, AİAD *tiken* 'diken' Caferoğlu 1995: 280b, EA *tikan* 'diken' Olcay 1995: 127a, EİA *tikan* 'diken' Gemalmaz, 1995: 311, VGKHA *tikan* 'diken' Gönen, 2003: 272a.]

Tođu: *Dokumak:* *doku-* < Oğz. *dokı-* / *doku-* / *toğu-* 'tezgâhta çalışarak mensucat, tekstil imal etmek' Tietze 2002: 835b < ET *tokı-* a.m., bkz. Clauson 1972: 467a. DLT *tokı-* 'vurmak; dokumak; dokunmak' (III, 268-24); DerS 3945b *toğumak* (İğdır) 'dokumak'.]

Tokuç: *Tokaç,* çamaşır yıkarken çamaşır dövmeğe yarayan yassı ağaç tokmak: *tokaç* < ET *tokaç* 'somun(ekmek), tahta veya çelik başı olan çekici', Çağ. *tokaç* 'kapının açılmasını engellemek için arkasına konan ağaç parçası' Clauson, 1972: 467a. Clauson, ilgili maddede Osmanlıcada kullanılan *tokaç* 'tokaç, çamaşır yıkamada kullanılan sopa' sözcüğünün *tokı-* 'vurmak' sözcüğünün anlam değişikliğine uğramış biçimi gibi göründüğünü belirtir. DLT *tokuç* 'çörek'(I, 358-5); DerS 3951a-3952a *tokuç* I. AA *toğkaç* 'tokaç' Ertekinoglu, 2015: 538a.]

Toy: *Düğün:* *toy* < Oğz. *toy* 'toy, düğün, büyük ziyafet, şölen'. ET *toy* 'şenlik, ziyafet' a.m., bkz. Clauson, 1972: 566b. DLT *toy* 'karargâh; düğün; kalabalık' (III, 141-20, 141-22); DerS 4016b *tüy* II (Diyarbakır) 'düğün', 3977a *toy babası* 'düğün sahibi' ile krş. Anadolu'nun orta ve Batı kesiminde yaygın şekil 'düğün'dür. EİA *toy* 'düğün' Gemalmaz 1995:313, EYA *toy düğün et-* 'yemekli, gösterişli düğün yapmak' Sağır 1995:427b, MİA *toy* 'düğün, şölen' Gülseren 2000:421, KİA *toy* Ercilasun, 2002:384, EA *toy* Olcay 1995:127b, AİAD *toy* 'düğün' Caferoğlu 1995: 280b, ADA *toy* 'düğün' Öztürk 2001: 262, VGKHA *toy* 'düğün' Gönen 2003: 272a, VGHA *toy* 'düğün' Gökçur, 2012: 914, AA *toy* 'düğün' Ertekinoglu, 2015: 539b.]

Tök-: *Dökmek:* *dök-* < Oğz. *tök-* 'dökmek' (DK 254-8 , 196-8)→Ergin, 1963: 293 ~ ET *tök-* a.m., bkz. Clauson 1972: 477a. DLT *tök-* 'dökmek' (II, 19-14); DerS 3981b *tökmek*. AİAD *tök-* Caferoğlu 1995: 280b, EİA *töyh-* Çemalmaz 1995: 314, EA *töh-* Olcay 1995: 127b, ADA *tök-* ~ *töyh-* Öztürk 2001: 262, VGHA *tök-* ~ *töh-* 'dökmek' Gökçur, 2012: 914, AA *tök-* 'dökmek' Ertekinoglu, 2015: 540b.]

- Töşek:** Döşek: *töşek* < Kıp. *töşek* 'döşek' (Tuhf. 23. b.- 8, 84. a.-6)→Atalay 1945: 263a < ET *töşek* (*töse-* + fiilden daha çok nomen concretum yapan *-(ı)k* eki) Tietze, 2002: 861a ~ ET *töşek* < *töse-* a.m., bkz. Clauson 1972: 503b. DLT *töşek* 'döşek, yatak' (I, 387-19, 511-27 ...); DerS Ø. AA *töşek* 'döşek' Ertekinoglu, 2015: 541a.]
- Yelin:** Memenin süt toplanan yeri: *yelin* < ET *yelin* "inek memesi" Clauson 1972: 930a. DLT *yelin* 'kısırak memesi; tırnaklı hayvan memesi' (III, 23-14); DerS 4235a *yelin* 'inek, manda, koyun vb. hayvanlarda, memenin süt toplanan bölümü'. ADA *yelin* 'inek, manda, koyun vb. hayvanlarda, memenin süt toplanan bölümü veya hayvanın şişen üreme organının dış bölümü' Öztürk, 2001: 265.]
- Yun:** Yün: *yün* < Kıp. *yun* / *yun* 'yün, saç, kıl, tüy' (CC 91, 23; 91, 30)→bkz. Grønbech 1942: 129 < ET *yun* a.m., bkz. Clauson, 1972: 941a. DLT *yün* / *yun* 'yün, deve tüyü' (I, 150-11, 284-15, 507-11); DerS 4321a *yun*, *yun*.]
- Yüngül:** Hafif: *yüngül* < Kıp. *yüngül* 'hafif' (Tuhf. 14a-7)→bkz. Atalay, 1945: 291a < ET *yencil* 'hafif, kolay' < *yeni-* a.m., bkz. Clauson, 1972: 950b: Uyg. *yüñül* 'hafif', Çağ. *yencil/yüñül* ay., Kıp. *yüñül* ay.; DerS 4333a *yüngül*, *yüñül* → yeğni I.]

Eskicil Özellik Gösteren Ekler

-gAn Bugün sıfat-fiil eki *-An* olarak kullanılan ek Karahanlı Türkçesi dönemine kadar çok sık kullanılmamıştır². Ağızlarda *-gAn* biçimi kullanılmaya devam etmektedir: AA *kudurğan* 'kudurmuş, azmış' Ertekinoglu, 2015: 433b, DerS 3601a *sıçırgan* 'sık sık oraya buraya dışkı yapan hayvan'.

-rAk Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde işlek bir ek olarak sıfatlardan karşılaştırma sıfatları türeten *+rAk* eki, Türkiye Türkçesinde canlı işlevinin bir dereceye kadar aşınma ve kaymaya uğramasıyla "oldukça" anlamı veren bazı küçültme sıfatları bırakmıştır. Ekin böyle bir işlev kaymasına uğramasında elbette eklendiği kelimelerin anlam yapısı etken olmuştur.³ AA *kızrek ol-* 'susuzluktan kurumak, yanmak (bitkiler için)' Ertekinoglu, 2015: 422a.

² Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Akar, A. (2003), '-Gan Sıfat-Fiil Eki', *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 14, 103-115.

³ Korkmaz, Z. (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Tdk Yayınları, Ankara, 61.

-miş Doğu Anadolu ağızlarında görülen tek varyantlı –miş geçmiş zaman eki Eski Türkçede de bu şekilde görülür.⁴

Sonuç

Doğu Anadolu ağızları Oğuzca ses, yapı ve sözcük özelliklerini yansıtır. Bunun yanında Kıpçakça, Azerice özellikler de gösterir. Ayrıca Eski Türkçe izlerini görmek de mümkündür.

Ele alınan sözcük ve eklerden hareketle Doğu Anadolu ağızlarındaki eskicil özelliklerin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Eski Türkçedeki *ŋ* sesinin *g* olarak korunması: *ög* 'ön'.
2. Eski Türkçe söz başı ötümsüz *t* sesinin korunması: *tiken* 'diken', *tök-* 'dökmek'.
3. Söz içi ve sonundaki *g* sesinin korunması: *öge* 'üvey', *sög-* 'sövmek'.
4. Eski Türkçe *-gAn* sıfat-fiil ekinin korunması: *kudurgan* 'kuduran'.
5. Eski Türkçe söz başı ötümlü *b* sesinin korunması: *biş-* 'pişmek'.
6. Söz başı geniş yuvarlak *o* sesinin korunması: *oyan-* 'uyanmak, anlamak'.
7. Eski Türkçe söz başı *k* sesinin korunması: *kölge* 'gölge', *köynek* 'gömlek'.

---

⁴ Ekin Arkaik-Periferik Bir Özellik Olmasıyla İlgili bkz. Gülsevin, G. (2015), "Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32/3, 1-12.

Kısaltmalar

AA	: Ahlat Ağzı
ADA	: Adilcevaz Ağzı
AİAD	: Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler
Bkz.	: bakınız
CC	: Codex Cumanicus
Çağ.	: Çağatayca
DerS	: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü
DLT	: Divanü Lûgat-it-Türk
DM	: Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lûgati’t-Türkiyye
EA	: Erzurum Ağzı
EİA	: Erzurum İli Ağızları
ET	: Eski Türkçe
EYA	: Erzincan ve Yöresi Ağızları
EYAD	: Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler
GT	: Gülistan Tercümesi
İH	: El-İdrâk Haşiyesi
İM	: İrşâdü’l-Mülûk Ve’s-Selâtîn
KİA	: Kars İli Ağızları
KB	: Kutadgu Bilig
KFT	: Kitabu Fi’l-Fıkh Bi-Lisani’t-Türki
Kıp.	: Kıpçakça
KK	: El-Kavânînü’l-Küllîyye Li-Zabt’il-Lûgati’t-Türkiyye
Krş.	: karşılaştırınız
MİA	: Malatya İli Ağızları
MG	: Münyetü’l-Guzât
Ø	: bulunmayan, mevcut olmayan şekli gösterir
Oğz.	: Oğuzca
Ş. Süleyman	: Şeyh Süleyman Efendi → Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî
TA	: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî Ve Acemî ve Mugâlî
TarS	: Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü
Tuhf.	: Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye
TürS	: Türkçe Sözlük, TDK, 11. Baskı
VGKHA	: Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları
VGHA	: Van Gölü Havzası Ağızları

Kaynakça

- Ağar, Mehmet Emin (1989), *Kitabu Fi'l-Fıkh Bi-Lisani't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)*, 2 Cilt, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Akar, Ali (2003), '-GAn Sıfat-Fiil Eki', *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 14, s. 103-115.
- (2011), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları", *ICANAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 10-15 Eylül 2007 (Bildiri Kitabı: 38. ICANAS Bildiriler/Papers: Dil bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, I. Cilt, Ankara 2011, s. 23-38).
- Atalay, Besim (Çeviren) (1945), *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu yayınları, İstanbul.
- Aydın, Mehmet (2012), *Türkçe Derleme ve Tarama Sözlüğü*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara.
- Ata, Aysu (2000). "Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler", *Türkoloji Dergisi*, C.XIII, S.1, Ankara: 67-99.
- (2001). "Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Bir Kelime: aglak", *Türkoloji Dergisi*, C.IV, S.1, Ankara: 21-27.
- (2007). "Derleme Sözlüğünde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler", *Turcology in Turkey. Selected papers, Studia Uralo-Altaica 47*, Hazırlayanlar: N. Demir, Emine Yılmaz, Szeged: 11-39.
- Banguoğlu, Tahsin (1960), "Oğuz Lehçesi Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*.
- Bläsing, Uwe (2011), "Woher kommt eigentlich Türkisch *dügä, 'ein junge Kuh'?", *Türk Dilleri Araştırmaları, Yeni Seri*, 1.1: 7-26.
- Brockelmann, Carl (1951), *Ostturkische Grammatik Der Islamischen Litteratur Sprachen Mittelasiens*, Leiden.
- Caferoğlu, Ahmet (1994), *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I-II*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- (1995), *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları)*, Türk Dil Kurumu yayınları Ankara.
- (1995b), *Anadolu İleri Ağızlarından Derlemeler (Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İleri Ağızları)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Clauson, Sir Gerard (1960), *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān, Facsimile Text with an Introduction and Indices*, London.
- (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

- Eraslan, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet B. (2002) , *Kars İli Ağızları (Ses Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation*, I-II, Wiesbaden.
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- Ertekinöğlü, Servet (2013), “Ahlat Ağzı’nın Türkçe Söz Varlığı Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 23.2: 163-203.
- (2015), *Ahlat Ağzı* (Basıma Hazırlanıyor).
- Ergin, Muharrem (1963), *Dede Korkut Kitabı, II İndeks-Gramer*, Türk Dil Kurumu yayınları (Yeni Baskı: 2009), Ankara.
- Gemalmaz, Efrasiyab (1995), *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, Türk Dil Kurumu yayınları (3 Cilt), Ankara.
- Gökçur, Engin (2006), *Van ve Merkez Köyleri Ağızları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- (2012), *Vangölü Havzası Ağızları*, Fırat Ün. Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Gönen, Mehmet Emin(2003), *Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Grønbech, K. (1942), *Komanisches Wörterbuch Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen.
- Gülensoy, Tuncer-Ahmet Buran (1994), *Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler I*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Gülseren, Cemil (2000), *Malatya İli Ağızları(İnceleme-Metinler- Sözlük ve Dizinler)*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Gülsevin, Gürer (2015), “Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32/3 (2015), s. 1-12.
- Güneş, Bahadır (2013), “Valeh Hacılar’ın Dilinde Arkaik Sözler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı:2/4, s. 116-130.
- Hazai, György (2012), *Türkiye Türkçesinin Dünü ve Bugünü Türk Dili Araştırmalarına Kısa Bir Giriş*, (Çeviren: Tevfik Turan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İzbudak, Velet (1936), *El-İdrâk Haşiyesi*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Kaçalin, Mustafa S. (2006), *Dedem Korkut’un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*, Kitabevi yayınları, İstanbul.

- (2011), *Nevâî' nin Sözlere ve Çağatayca Tanıkları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Karahan, Akartürk (2013), *Dîvânü Luğati't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karahan, Leyla (2011), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1978), *Gülistan Tercümesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- Kaşgarlı Mahmud (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk*, I-IV (Çeviren: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Koşay, Hâmit- Orhan Aydın (1952), *Anadilden Derlemeler II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kunos, Dr. Ignaz (1902), *Şeyh Süleyman Efendi's. Çağatay-Osmanisches Wörterbuch*, Budapest.
- Nişanyan, Sevan (2012), *Sözlerin Soyağacı*, Everest yayınları, İstanbul.
- Olçay, Selahattin (1995), *Erzurum Ağız (İnceleme-Derleme-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ölmez, Mehmet (1991), “Ana Altayca Sözbashi *d”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, ss. 167-190.
- (1998), “Eski Uygurca odug sak ikilemesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 8, ss. 35-47.
- (1999), “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (3)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 9, ss. 59-65.
- (2000), “Tuvacanın Eskiliği Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 10, ss. 133-138.
- (2002), “Eski Türkçe Etimolojiler (1)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 12, ss. 189-198.
- (2003), “Çağataycadaki Eskiçil Öğeler Üzerine”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003: Mustafa Canpolat Armağanı*, yay. Aysu Ata, Mehmet Ölmez, ss. 135-142, Ankara.
- (2006), “Türkiye'deki Ağız Çalışmalarının Sözlükleri ve İlk Ağız Sözlükleri”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 16, ss. 205-210.
- (2008), “Eski Türk yazıtlarındaki eşük, kedimlig ve teve Üzerine”, *Festschrift in Honor of Talat Tekin / Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 18, ss. 333-340.

- (2009), “Türkiye’deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 19, ss. 223-304.
- (2012), *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*, BilgeSu yayınları, Ankara.
- Özkan, Mustafa (1993), *Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öztürk, İrfan (2001), *Adilcevaz Ağzı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özyetgin, A. Melek (2001), *Ebu Hayyan: Kitâbul’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrâk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi:3, Ankara.
- Räsänen, Martti (1969), *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*, Helsinki.
- Sağır, Mukim (1995), *Erzincan ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Sami, Şemseddin (2010), *Kamus-ı Türki*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Sarıca, Bedri (2006), *Van Gölü Çevresi Ağızları Sözlüğü*, Atlas yayınları, Ankara.
- Sevortyan, E. V. (1974), *Etimologičeskiy slovar’ tyurkskih yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnıva na glasniye*, Moskva.
- (1997), *Etimologičeskiy slovar’ tyurkskih yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnıva na glasniye*, Moskva.
- Taş, İbrahim (2009), *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat (1960), “‘Amca’ ve ‘Teyze’ Kelimeleri Hakkında”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, ss. 283-294.
- (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi-13, Ankara.
- (2003), *Orhon Yazıtları* (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk), Yıldız Dil ve Edebiyat 1, İstanbul.
- (2010), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tietze, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Cilt: 1 (A-E), Simurg yayınları, İstanbul-Wien.
- (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Cilt: 2 (F-J), Wien.
- Toparlı, Recep (2003), *Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Toparlı, Recep-M. Sadi Çögenli-Nevzat H. Yanık (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî Ve Mugalî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Toparlı, Recep-M. Sadi Çögenli-Nevzat H. Yanık (1999), *El Kavâinü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, ¹¹2010.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-VI, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983), (Düzenleyen: Cem Dilçin), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- XIII. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, I-VIII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963-1977 (yeni baskı: 2009).
- Zübeyr, Hamit-İshak Refet (1932), *Anadilden Derlemeler*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara.

